

**НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
КУРСУ ЗА ВИБОРОМ
З ОСНОВ ПРЕДСТАВНИЦЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ ТА ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ
«НАШ ПАРЛАМЕНТ: ДОСЛІДЖУЄМО, РОЗУМІЄМО, ВПЛИВАЄМО»
ДЛЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ 9 КЛАСУ
ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Схвалено для використання в освітньому процесі

(Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти», рішення експертної комісії з громадянської освіти та правознавства від 18 липня 2024 року (протокол № 6), зареєстровано в Каталозі надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам за № 3.0417-2024)

**КИЇВ
2024**

Авторський колектив:

Гриньова Марія Василівна, завідувач відділу міжнародної співпраці та трансферу інновацій, старший викладач кафедри філософії освіти КЗВО «Одеська академія неперервної освіти Одеської обласної ради»

Іванюк Ірина Володимирівна, старший науковий співробітник Інституту цифровізації освіти Національної академії педагогічних наук України, заступник голови ГО «Об'єднання “Агенція розвитку освітньої політики”», кандидат педагогічних наук, старший дослідник

Паращенко Людмила Іванівна, директор Київського ліцею бізнесу, голова ГО «Об'єднання “Агенція розвитку освітньої політики”», доктор наук з державного управління, професор

Юрчишин Леся Тарасівна, вчитель історії, правознавства, громадянської освіти Новопечерської школи-ліцею I-III ступенів (м. Київ), кращий вчитель громадянської освіти за версією премії Global Teacher Prize Ukraine 2020

ЗМІСТ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА	4
Актуальність	4
Взаємозв'язок із Державним стандартом базової і повної середньої освіти	6
Мета та завдання	7
Зміст та структура	8
Прогнозовані результати навчальної діяльності	8
Особливості організації освітнього процесу	9
Ключові питання етики викладання	11
ЗМІСТ ПРОГРАМИ	12
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ТА КОРИСНИХ ПОСИЛАНЬ	18
Нормативно-правові акти	18
Ресурси вебпорталу Верховної Ради України	19
Навчально-методичні матеріали	20
Наукові публікації	22
Інформаційні матеріали	23

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Навчальну програму курсу за вибором з основ представницької демократії та парламентаризму «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» для здобувачів освіти 9 класів закладів загальної середньої освіти (далі – курс за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо») розроблено на основі Державного стандарту базової і повної середньої освіти (2011, редакція 2020) з урахуванням Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» до 2029 (2016), Концепції розвитку громадянської освіти в Україні (2020), Хартії Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини (2010).

Зазначені документи заклали нормативну базу та визначали концептуальні засади й методичні підходи для активного впровадження парламентської просвіти, вивчення основ представницької демократії та парламентаризму в Україні як невіддільної складової громадянської освіти¹ в діяльності закладів загальної середньої освіти.

Актуальність

Демократичні перспективи розвитку України пов'язуються в суспільстві з молоддю. Водночас рівень вмотивованості та спроможності молодих людей брати активну участь у процесах політико-владних відносин, впливати на перебіг соціально-політичних процесів і формування владних політичних структур залишається низьким².

Політична апатія та інертність молоді, недовіра до органів влади та народних обранців ще більш загострилися в період війни. За даними дослідження (лютий–березень 2023 р.), більшість респондентів (64 %) не довіряють державному апарату (чиновникам) та політичним партіям (63 %). Верховній Раді України висловили недовіру 51 % опитаних³. Низький рівень обізнаності громадян з роботою Верховної Ради України негативно впливає на формування громадської думки про парламент і його діяльність та перешкоджає ефективному державному управлінню, впровадженню законодавчих рішень, залученню громадян до участі в роботі парламенту шляхом подання електронних петицій, участі в громадському обговоренні тощо.

Перед сучасною шкільною освітою постає складне завдання навчити молоде покоління громадян усвідомлювати власні права й обов'язки, розуміти ключові аспекти діяльності демократичних інститутів, зокрема парламенту, бути активними в громадсько-політичному житті й спроможним до ефективної політичної партисипації, тобто участі в процесі формування, перетворення та впровадження публічної політики⁴. Навчання здобувачів освіти основам представницької демократії та парламентаризму

---

¹ Концепція розвитку громадянської освіти в Україні : Схвалено КМУ від 03.10.2018 р. № 710-р : станом на 8 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text>

² Гриньова М., Іванюк І., Парашенко Л. Громадянська парламентська просвіта в закладах освіти України : Аналіт. звіт за результатами соціол. опитування освітян та учнів. Київ: [Б. в.], 2020. 96 с.

³ Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r>

⁴ Мій парламент: розумію і впливаю : Метод. посіб. з громад. парлам. просвіти для роботи з дітьми та молоддю / М. Гриньова, І. Іванюк, Л. Парашенко, Л. Юрчишин. Київ : [Б. в.], 2020. С. 13

також набуло актуальності в контексті державного Плану відновлення України в повоєнний час, де передбачається реалізація комплексної програми парламентської просвіти⁵, а також у зв'язку з набуттям чинності Закону України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності».

Парламентська просвіта є складовою громадянської освіти; це система просвітницьких заходів формальної та неформальної громадянської освіти, що націлені на розвиток обізнаності громадян щодо устрою та функціонування парламентаризму в Україні, механізмів взаємодії та впливу громадян на діяльність парламенту і народних депутатів, посилення спроможності громадян до ефективної політичної участі в ухваленні рішень щодо розв'язання суспільно-політичних питань, а також формування відповідального ставлення до своїх громадянських прав й обов'язків, пов'язаних з участю на державному та місцевому рівнях⁶.

У системі загальної середньої освіти громадянська парламентська просвіта здійснюється завдяки викладанню в 9 та 10–11 профільних класах предмета «Правознавство», у 10 класі інтегрованого курсу «Громадянська освіта», впровадженню курсів за вибором з громадянської освіти, що посилює, однак не забезпечує повністю потреби в навчанні основам представницької демократії та парламентаризму на всіх рівнях освіти.

У Державному стандарті базової і повної середньої освіти освітня галузь «Суспільствознавство» включає два компоненти – історичний і суспільствознавчий. Окремі змістові лінії складових історичного компонента (людина – суспільство, людина – влада) та суспільствознавчого компонента (людина в суспільно-політичній сфері, людина в соціальній сфері, людина в правовій сфері, людина в економічній сфері) окреслюють компетентнісний потенціал парламентської просвіти в системі базової і повної середньої освіти⁷. Підґрунтям для впровадження в освітній процес курсів за вибором, які можуть посилити інваріантний компонент освітньої галузі «Суспільствознавство», є зазначена в стандарті можливість.

Вищезазначене обґрунтовує необхідність і визначає можливість здійснення громадянської парламентської просвіти в закладах загальної середньої освіти засобами курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» для учнів середньої школи.

Взаємозв'язок із Державним стандартом базової і повної середньої освіти

Навчальна програма курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» розроблена з урахуванням ціннісних орієнтирів, на яких ґрунтується мета

---

⁵ Проект Плану відновлення України. Матеріали робочої групи «Державне управління». URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/governance.pdf>

⁶ Мій парламент: розумію і впливаю : Метод. посіб. з громад. парлам. просвіти для роботи з дітьми та молоддю / М. Гриньова, І. Іванюк, Л. Парашенко, Л. Юрчишин. Київ : [Б. в.], 2020. С. 11.

⁷ Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392 (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 538 від 07.08.2013, № 143 від 26.02.2020). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>

освітньої галузі «Суспільствознавство», а саме – **забезпечення розвитку учня як особистості, що керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві.**

Оскільки освітня галузь «Суспільствознавство» складається з історичного та суспільствознавчого компонентів, викладання курсу за вибором у 9 класі дає можливість посилити обидва компоненти, а також виконати такі завдання: забезпечити реалізацію можливостей розвитку учня як вільної особистості, здатної за допомогою набутих ключових і галузевих компетентностей ефективно самореалізуватися в сучасному багатоманітному глобалізованому світі та **брати участь у житті демократичної, соціальної, правової держави і громадянського суспільства**, вчитися протягом усього життя; розвиток інтелекту дитини, її критичного та творчого мислення, **визначення власної ідентичності як особистості, громадянина, члена родини, етнічної, релігійної, регіональної та локальної спільноти; формувати в учнів почуття власної гідності, поваги до прав людини, гуманістичних традицій та загальнолюдських цінностей, здатності закласти та обстоювати власну етичну позицію та дотримуватися правил соціально відповідальної поведінки.**

Оскільки зміст історичного компонента освітньої галузі «Суспільствознавство» структуровано за наскрізними змістовими лініями, навчальна програма курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» продовжує наскрізні змістові лінії: людина – людина, людина – суспільство, людина – влада, людина – світ уявлень та ідей, людина – простір. Також викладання курсу посилює такі змістовні лінії суспільствознавчого компонента: людина в суспільно-політичній сфері, людина в соціальній сфері, людина у правовій сфері. Таким чином, реалізується основна мета навчання суспільствознавства – розвиток особистості компетентного, активного, відповідального громадянина України, члена європейської і світової спільноти, здатних сприймати та ефективно відповідати на сучасні індивідуальні та суспільні виклики і загрози.

Знання та уміння, які опановують учні в межах обов'язкових предметів історії України та всесвітньої історії, основ правознавства (9 клас), у поєднанні з навичками, які формуватимуться завдяки запровадженню курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо», посилюватимуть спроможність учнів досягнути сукупності обов'язкових результатів навчальної діяльності, визначених Державним стандартом базової і повної середньої освіти, зокрема, формувати і розвивати такі компетентності:

- громадянська компетентність – здатність учня активно, відповідально та ефективно реалізувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства;
- міжпредметна компетентність – здатність учня застосовувати до міжпредметного кола проблем ті знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до різних навчальних предметів та освітніх галузей;
- предметна (галузєва) компетентність – набутий учнями під час навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної із засвоєнням, розумінням і застосуванням нових знань.

Курс за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» спрямований на формування таких ключових компетентностей:

- громадянські та соціальні компетентності – усвідомлення ідей демократії, моралі, справедливості, рівності, свободи, прав людини, рівних прав і можливостей; спроможність діяти як відповідальні громадяни та брати повноцінну участь у громадському й суспільному житті; виявляти повагу й толерантність, уміти конструктивно співпрацювати, діяти в конфліктних ситуаціях, зокрема пов'язаних із різними проявами дискримінації;
- інформаційно-комунікаційна компетентність – впевнене, критичне та відповідальне використання цифрових технологій для розвитку, навчання й виконання особистих і суспільно значущих завдань в різних навчальних та життєвих ситуаціях;
- інноваційність – адекватне реагування на швидкі зміни, відкритість до нових ідей, ініціювання змін у близькому середовищі, визначати й ставити перед собою цілі, мотивувати себе та розвивати в собі стійкість і впевненість, щоб займатися навчанням упродовж усього життя та досягати успіхів у ньому;
- екологічна компетентність – усвідомлення важливості збереження природи для забезпечення сталого розвитку суспільства та відповідна природоохоронна поведінка;
- навчання впродовж життя – визначати власні потреби та застосовувати різні способи та можливості для розвитку компетентностей, спроможність вчитися й працювати як у колективі, так і самостійно, організовувати своє навчання, оцінювати його й ділитися його результатами з іншими.

Важливою складовою курсу є вдосконалення навичок спілкування державною та іноземними мовами. Курс за вибором є інтегрованим щодо реалізації наскрізних змістових ліній: «Громадянська відповідальність», «Підприємливість і фінансова грамотність», «Екологічна безпека та сталий розвиток», «Здоров'я і безпека».

Мета та завдання

Освоєння здобувачами освіти курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» передбачає:

- дослідження ключових аспектів діяльності українського парламенту як єдиного законодавчого органу влади в Україні, поглиблене ознайомлення зі структурою та функціями Верховної Ради України, статусом і повноваженнями народних депутатів України;
- формування проактивної позиції щодо участі у житті демократичного суспільства як громадянина, усвідомлення цінності власного голосу та відповідальності за свій вибір завдяки набуттю досвіду участі в імітації процесу виборів до Верховної Ради України;
- розвиток ціннісного ставлення до парламенту як демократичної інституції та способу здійснення народовладдя.

Зміст та структура

Кількість навчальних годин – 17.

Навчальна програма курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» складається з чотирьох розділів:

Розділ 1. Демократія. Держава. Влада (3 год).

Розділ 2. Верховна Рада України – законодавчий орган державної влади в Україні (10 год).

Розділ 3. Наш вибір – участь у виборах до Верховної Ради України (3 год).

Розділ 4. Верховна Рада України: досліджуємо, розуміємо, впливаємо (1 год).

Перший розділ – вступ, передбачає актуалізацію знань про ключові аспекти прав людини, демократії та влади в демократичній державі як концептуальні засади здійснення народовладдя в Україні; сприяє усвідомленню учнями себе частиною українського суспільства й громадянами України через практику індивідуальної та колективної самоідентифікації; мотивує до подальшого дослідження можливостей реалізації права на участь та відповідальності за добробут у спільнотах і суспільстві.

Другий розділ – занурення, передбачає ознайомлення із минулим та сьогоденням парламентаризму в Україні, правовим статусом, повноваженнями, функціями та структурою Верховної Ради України, правами та обов'язками народного депутата України; занурює у дослідження процесу ухвалення Верховною Радою України політичних рішень, стадій законодавчого процесу; спонукає до набуття учнями досвіду публічних презентацій, обговорень та ухвалення рішень демократичним шляхом; сприяє усвідомленню ролі Верховної Ради України в системі органів державної влади в Україні та її ролі у розв'язанні суспільно значущих завдань та викликів.

Третій розділ – практикум, передбачає формування знань про мету, процедуру та принципи організації виборчого процесу на демократичних засадах через набуття учнями досвіду проведення імітаційної гри «Обираємо наш парламент» і здійснення відповідної аналогії з реальною практикою; розвиток розуміння сутності активного й пасивного виборчого права в Україні; сприяння визнанню цінності демократії та демократичних процедур, усвідомленню відповідальності за власний вибір.

Четвертий розділ – завершальний, передбачає узагальнення набутих учнями знань з питань представницької демократії та парламентаризму в Україні; рефлексію сформованих і розвинутих умінь та навичок в процесі опанування курсу; налаштування на подальше дослідження парламентаризму в Україні та світі.

Прогнозовані результати навчальної діяльності

Прогнозовані результати навчальної діяльності учнів під час опанування курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» з урахуванням пізнавальних особливостей дітей середнього шкільного віку передбачають:

- **поглиблені знання та критичне розуміння:**
  - політичної системи та народовладдя, особливостей громадянського суспільства;
  - понять розподільної відповідальності, уповноваження, делегування влади та функцій представництва групи людей однією особою;
  - державного устрою в Україні, становлення та сьогодення парламентаризму в Україні;

- політичних понять і термінів у сфері представницької демократії та парламентаризму;
- конституційного статусу, повноважень, структури, порядку роботи Верховної Ради України, стадій законодавчого процесу, принципів і процедури виборчого процесу;
- правового статусу народного депутата України, його прав та обов'язків;
- **сформовані або розвинуті навички та вміння:**
  - здатність брати участь у різних демократичних процедурах і різних демократичних способах ухвалення рішень, виробляти демократично погоджені правила взаємодії та процедури розв'язання питань, переконувати в їх необхідності, дотримуватися домовленостей;
  - здатність до пошуку, аналізу, розуміння та інтерпретації повідомлень засобів масової інформації та інших джерел для участі в публічних дискусіях, ухваленні рішень та розв'язанні соціальних проблем;
  - здатність публічно висловлювати судження, ціннісні орієнтації та інтереси, розв'язувати конфліктні ситуації та інші суперечності в межах правил і законів за допомогою відповідних стратегій, пояснювати, як власний вибір та дії можуть вплинути на інших людей;
  - здатність до соціальної комунікації, співпраці, визначати мету спільної роботи, планувати послідовність дій групи для виконання завдання, погоджуватися на роль, яка вдається найкраще;
-
- **сформоване або розвинуте ціннісне ставлення:**
  - повага до людської гідності, прав людини та прав громадянина;
  - усвідомлення ролі держави, права та законів у житті суспільства і людини;
  - визнання цінності демократії та демократичних інституцій в контексті сучасних політичних процесів України;
  - усвідомлення значущості Верховної Ради України в життєдіяльності нашої держави;
  - відповідальне ставлення до свого виборчого права, визнання важливості свідомого вибору під час ухвалення рішень.

Особливості організації освітнього процесу

Курс за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» розроблений на основі конструктивістської дидактико-методологічної моделі освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини. Відповідно до цієї моделі учні мають навчитися брати участь у житті демократичного суспільства як громадяни, розвиваючи компетентності аналізу та судження під час розв'язання політичних питань, ухвалюючи політичні рішення та опановуючи методичні навички⁸.

При викладанні курсу мають дотримуватися такі принципи:

- поєднання теоретичних знань у сфері парламентаризму та демократичних

⁸ Голлоб Р., Крапф П., Вайдінгер В. Беремо участь у демократії : плани уроків з ОДГ/ОПЛ для старших класів середньої школи. Том 4. Київ : Основа, 2016. С. 19.

ціннісних орієнтацій з практичними навичками в ухваленні демократичних рішень і дій;

- системність і послідовне нарощування обсягу знань у сфері парламентаризму на рівні початкової, середньої та старшої школи;
- поступальність і відносна завершеність знань у сфері парламентаризму на рівні загальної середньої школи;
- автентичність та особистісна значущість досліджуваного матеріалу у сфері парламентаризму з урахуванням вікових особливостей учнів;
- акцентування на емоційній залученості учнів і релевантності опрацьованого матеріалу у сфері парламентаризму.

Основні підходи до реалізації навчальних завдань курсу:

- діяльнісний підхід – спрямованість освітнього процесу на розвиток умінь і навичок особистості та застосування на практиці здобутих знань;
- компетентнісний підхід – спрямованість освітнього процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності;
- особистісно зорієнтований підхід – спрямованість освітнього процесу на взаємодію і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності в спілкуванні й партнерства у навчанні.

Ефективне опанування курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» передбачає співпрацю учасників освітнього процесу завдяки використанню активних форм навчання, зокрема:

- індуктивне навчання – полягає в постановці перед учнями конкретних ситуативних завдань і заохоченні їх до узагальнення, замість методів навчання, які починаються з абстрактних понять;
- активне навчання – навчання через дію, а не лише через виклад матеріалу;
- релевантне навчання – форма, в якій освітня діяльність зосереджується навколо подій реального життя школи, міста, країни тощо;
- співпраця – передбачає роботу в групах і спільне навчання;
- інтерактивне навчання – навчання через дискусії та дебати;
- критичне навчання – передбачає розвиток в учнів самостійного мислення і вміння вести полеміку;
- форми участі – передбачають надання учням можливості робити внесок до власного навчання, наприклад, через розвиток тем дискусій, дослідження, самостійне оцінювання рівня власних знань і знань інших учнів та учениць⁹.

Учитель, користуючись правом на академічну свободу, може використовувати наявні вітчизняні та міжнародні навчально-методичні матеріали з громадянської освіти, освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини, громадянської парламентської просвіти, адаптувати їх до певного освітнього контексту й конкретної аудиторії учнів.

Викладання курсу за вибором «Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо» не передбачає бального оцінювання. Водночас задля підтримання в учнів

---

⁹ Навчасмо демократії: Базові матеріали з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини для вчителів. Том 1 / Р. Голлоб та ін. Київ : Основа, 2012. С. 127.

мотивації до ефективної навчальної діяльності варто використовувати вербальну оцінку, тобто оцінювальне судження, формулювання якого має відбуватися на основі особистісного розвитку учнів та співвідношення їхніх досягнень з очікуваними результатами.

Курс за вибором може бути реалізований в очно-дистанційному форматі, що уможлиблює безперервність освітнього процесу в умовах воєнного стану чи вимушеного карантину та передбачає вдосконалення навичок самостійного навчання завдяки дистанційним технологіям.

Ключові питання етики викладання

Керуючись статтею 31 Закону України «Про освіту», що унормовує особливості відносин між закладом освіти та політичними партіями (об'єднаннями), під час викладання курсу з парламентської просвіти учителю слід дотримуватися політичного нейтралітету. Неприпустимо проводити під час освітнього процесу політичні агітації та навіювати учням суб'єктивні переконання учителя щодо переваг чи недоліків певних політичних ідеологій, партій, об'єднань.

Водночас п. 3 статті 3 Закону України «Про статус народного депутата України» дозволяє народним депутатам України займатися викладацькою, науковою та творчою діяльністю у вільний від виконання обов'язків народного депутата час, що дає можливість залучати народних депутатів України до освітнього процесу як експертів з питань парламентаризму, організовуючи освітні зустрічі, зокрема у межах співпраці з Освітнім центром Верховної Ради України¹⁰.

---

¹⁰ Освітній центр Верховної Ради України. Вебпортал. URL: <https://osvita.rada.gov.ua/>

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

№	Орієнтовний тематичний зміст	Очікувані результати навчальної діяльності здобувачів освіти	Види діяльності	Орієнт. кільк. годин
1	Розділ 1. Демократія. Держава. Влада			3
1.1	Тема 1.1. Добробут у демократії Взаємозалежність індивідуального та спільного успіху у демократичних спільнотах і суспільствах	<i>Учні:</i> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>визначають</i> потенціал власних індивідуальних сильних сторін, які роблять внесок у спільноту; ● <i>практикують</i> командну роботу та розробляють герб класної спільноти; ● <i>сприймають</i> власну індивідуальність як потенціал певної спільноти та суспільства 	Робота в групах, дискусія, мозковий штурм, візуалізація, інтерактивна вправа	1
1.2	Тема 1.2. Рівноправність у демократії Права людини і права дитини – найвища цінність демократичних спільнот, суспільств, держав	<i>Учні:</i> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>характеризують</i> ключові принципи прав людини, визначені Загальною декларацією про права людини; ● <i>наводять приклади</i> реалізації у повсякденному житті прав дитини, визначених Конвенцією ООН про права дитини; ● <i>формують переконання</i> у визначальній ролі держави щодо забезпечення прав людини та прав дитини 	Індивідуальна робота, робота з нормативно-правовими актами, дискусія, робота над проблемними питаннями	1
1.3	Тема 1.3. Влада у демократії Влада – система відносин між людьми в спільнотах,	<i>Учні:</i> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>обізнані</i> з різними підходами щодо трактування поняття «влада»; 	Інтерактивна вправа, робота в групах, візуалізація понять,	1

	суспільствах, державах	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>порівнюють</i> авторитарний і демократичний спосіб організації спільнот та устрій у державах; ● <i>усвідомлюють</i>, що поділ влади є однією з характеристик демократичних спільнот, суспільств, держав 	дискусія, метод «ПРЕС»	
2	Розділ 2. Верховна Рада України – законодавчий орган державної влади в Україні			10
2.1	Тема 2.1. Що таке парламент? Історія становлення та сьогодення парламентаризму в Україні. Україна – парламентсько-президентська республіка. Основні функції та повноваження українського парламенту	Учні: <ul style="list-style-type: none"> ● <i>характеризують</i> Україну як демократичну державу та парламентсько-президентську республіку; ● <i>описують</i> функції та повноваження Верховної Ради України; ● <i>визначають та співвідносять</i> повноваження парламенту й інших органів державної і місцевої влади в Україні; ● <i>розвивають</i> навички роботи в групах, ведення дискусії, висловлювання та аргументування власної позиції, практикують демократичні способи ухвалення рішень; ● <i>усвідомлюють</i> передумови виникнення та розвитку парламентаризму в Україні 	Робота з поняттями, робота з нормативно-правовими актами, робота з інтернет-ресурсами, робота в групах, інтерактивна вправа, дискусія, робота над проблемними питаннями	2
2.2	Тема 2.2. Хто такі народні депутати України? Права, обов'язки, основні гарантії діяльності, відповідальність народного депутата України. Депутатська етика. Об'єднання за галузевою та	Учні: <ul style="list-style-type: none"> ● <i>визначають</i> права, обов'язки, основні гарантії діяльності, відповідальність народних депутатів України; ● <i>досліджують</i> об'єднання народних депутатів України за галузевою та професійною належністю, за політичними вподобаннями/поглядами, за стратегічними цілями; ● <i>розробляють</i> пам'ятку «Етика народного депутата України»; 	Робота з поняттями, робота з нормативно-правовими актами, робота з інтернет-ресурсами, робота в групах, інтерактивна вправа, дискусія, робота над проблемними	2

	<p>професійною належністю, за політичними поглядами, у стратегічних цілях. Депутатське звернення. Депутатський запит</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>розвивають</i> навички роботи в групах, ведення дискусії, висловлювання та аргументування власної позиції, практикують демократичні способи ухвалення рішень; ● <i>формують переконання</i>, що народні депутати України несуть значну відповідальність перед виборцями, суспільством та державою 	питаннями	
2.3	<p>Тема 2.3. Як влаштований український парламент? Верховна Рада України – однопалатний парламент. Структура українського парламенту. Керівництво парламенту. Комітети. Комісії. Дослідницька служба Верховної Ради України. Парламентське видавництво. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини</p>	<p><i>Учні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>володіють знаннями про</i> структуру українського парламенту; ● <i>характеризують</i> поняття «Голова парламенту (спікер)», «Апарат Верховної Ради України», «комітет», «тимчасова слідча комісія», «тимчасова спеціальна комісія» ; ● <i>наводять приклади</i> достовірних джерел інформації щодо діяльності українського парламенту; ● <i>розвивають</i> здатність критично аналізувати інформацію, розглядати питання з різних позицій, ухвалювати обґрунтовані рішення; ● <i>відстоюють позицію</i> щодо необхідності розвивати навички й уміння роботи з нормативно-правовими актами 	Робота з поняттями, робота з нормативно-правовими актами, робота з інтернет-ресурсами, робота в групах, інтерактивна вправа, дискусія, робота над проблемними питаннями	2
2.4	<p>Тема 2.4. Як працює український парламент? Регламент Верховної Ради України. Чергові та позачергові сесії. Відкриті та закриті пленарні засідання. Погоджувальні ради. Робота в</p>	<p><i>Учні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>володіють знаннями про</i> порядок роботи українського парламенту; ● <i>характеризують</i> поняття «Регламент Верховної Ради України», «порядок роботи парламенту», «перша сесія», «чергова сесія», «позачергова сесія», «відкрите пленарне засідання», «закрите пленарне засідання»; 	Робота з поняттями, робота з нормативно-правовими актами, робота з інтернет-ресурсами, робота в групах, інтерактивна вправа, дискусія, робота	2

	<p>комітетах, фракціях, комісіях і групах. Робота з виборцями. «Година запитань до Уряду»</p>	<ul style="list-style-type: none"> ● <i>моделюють</i> процес обговорення в комітеті з пошуку шляхів розв'язання певного соціально значимого питання з дотриманням прав дитини; ● <i>розвивають</i> навички роботи в групах із ведення дискусії, висловлювання на певну тему та аргументування власної позиції, практикують демократичні способи ухвалення рішень; ● <i>демонструють</i> здатність до пошуку конструктивних способів розв'язання соціальних, політичних та інших суперечностей; ● <i>відстоюють</i> позицію щодо взаємної відповідальності народних депутатів у дотриманні Регламенту 	над проблемними питаннями	
2.5	<p>Тема 2.5. Як ухвалюються закони? Нормативно-правові акти, які ухвалює парламент. Законодавчий процес в Україні: вияв законодавчої ініціативи, підготовка закону, обговорення законопроекту, прийняття закону, підписання закону, повернення закону на доопрацювання (право вето), оприлюднення закону, введення закону в дію. Електронна система для</p>	<p><i>Учні:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>визначають</i> нормативно-правові акти, які ухвалює парламент; ● <i>характеризують</i> поняття «законодавча ініціатива», «законодавчий процес», «процес голосування», «закон», «проект»; ● <i>описують</i> роль і функції Голови Верховної Ради України, народних депутатів України, фракцій, журналістів, громадськості у законодавчому процесі; ● <i>моделюють</i> процес ухвалення закону; ● <i>відстоюють</i> позицію щодо взаємної відповідальності народних депутатів у дотриманні Регламенту; ● <i>усвідомлюють</i> важливість діяльності українського парламенту як законотворчого органу державної влади 	Робота з поняттями, робота з нормативно-правовими актами, робота з інтернет-ресурсами, робота в групах, інтерактивна вправа, дискусія, робота над проблемними питаннями	2

	голосування «Рада». Лобіювання			
3	Розділ 3. Наш вибір – участь у виборах до Верховної Ради України			3
3.1	Тема 3.1. Право обирати та бути обраним до Верховної Ради України Загальне виборче право. Виборчий кодекс України. Виборці та кандидати у народні депутати України. Парламентські вибори у різних країнах світу. Електронні вибори як альтернатива традиційним виборам	<i>Учні:</i> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>оглядово обізнані</i> з активним та пасивним виборчим правом; ● <i>беруть інтерв'ю</i> у дорослих стосовно їх практики участі у виборах до Верховної Ради України; ● <i>досліджують</i> практику проведення парламентських виборів у різних країнах світу; ● <i>практикують</i> роботу з інформацією, дослідження в інтернеті, командну роботу; ● <i>усвідомлюють</i> цінність права брати участь у виборах та цінність свого голосу 	Імітаційна гра «Обираємо наш парламент» (I етап проведення гри – підготовчий: підготовка до роботи виборчої дільниці), дискусія, дослідження в інтернеті, робота з нормативно-правовими актами	1
3.2	Тема 3.2. Вибори до Верховної Ради України Принципи та етапи проведення виборів до Верховної Ради України. Процедура голосування під час виборів до Верховної Ради України. Принцип	<i>Учні:</i> <ul style="list-style-type: none"> ● <i>формулюють первинне уявлення</i> про принципи та етапи проведення виборів до Верховної Ради України; ● <i>аналізують</i> норми правомірної поведінки під час проведення виборів до Верховної Ради України; ● <i>практикують</i> демократичне ухвалення рішень і командну роботу; ● <i>моделюють</i> день голосування виборів до Верховної Ради України 	Імітаційна гра «Обираємо наш парламент» (II етап проведення гри – основний: день голосування), дискусія, робота з нормативно-правовими актами	1

	чесних виборів у виборчому праві України	<ul style="list-style-type: none"> • <i>демонструють</i> налаштованість брати участь у виборах до Верховної Ради України 		
3.3	Тема 3.3. Передвиборча кампанія кандидатів у народні депутати України Передвиборчі програми кандидатів. Політичні течії, партії. Передвиборча агітація. День тиші. Роль ЗМІ у виборчому процесі	<i>Учні:</i> <ul style="list-style-type: none"> • <i>володіють</i> первинними знаннями про мету та різні інструменти проведення передвиборчої кампанії кандидатів у народні депутати України; • <i>досліджують</i> політичні течії та партії за підходами розв'язання суспільних проблем; • <i>розробляють</i> пам'ятку «Беремо участь у виборах до Верховної Ради України»; • <i>практикують</i> активне слухання, толерантне сприйняття різних поглядів, обговорення дискусійних питань; • <i>усвідомлюють</i> себе майбутніми виборцями, цінність власного голосу, відповідальність за свій вибір 	Імітаційна гра «Обираємо наш парламент» (III етап проведення гри – завершальний: оголошення результатів виборів, рефлексія гри), дискусія, робота в групах, робота з нормативно-правовими актами	1
4	Розділ 4. Наш парламент: досліджуємо, розуміємо та впливаємо			1
4.1	Тема 4.1. Віртуальна екскурсія Верховною Радою України <i>Орієнтовний тематичний зміст</i> базується на інформації про представницьку демократію та парламентаризм в Україні, опрацьовану під час розгляду попередніх тем	<i>Учні:</i> <ul style="list-style-type: none"> • <i>беруть активну участь</i> у навчальному квесті, демонструючи обізнаність у сфері представницької демократії та парламентаризму в Україні; • <i>практикують</i> командну роботу, співпрацю та взаємодію з іншими у різних навчальних ситуаціях, ефективну роботу з різними джерелами інформації, креативний підхід у розв'язанні завдань; • <i>налаштовані</i> продовжувати досліджувати парламентаризм в Україні та світі 	Навчальний командний квест	1

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ТА КОРИСНИХ ПОСИЛАНЬ

Нормативно-правові акти

1. Загальна декларація прав людини. Неофіційний переклад : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. № 217 А (III). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
2. Конвенція ООН про права дитини. Офіційний переклад : редакція зі змінами. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 21.12.1995 р. № 50/155. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
3. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини : Рекомендація CM/Rec(2010)7, ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 11.05.2010. URL: <https://docu.in.ua/wp-content/uploads/2014/01/xartia.pdf>
4. Акт проголошення незалежності України : Постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 р. № 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>
5. Конституція України : Документ Верховної Ради України № 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Про громадянство України : Закон України № 2235-III. Редакція від 5.02.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text>
7. Про Державний реєстр виборців : Закон України № 698-V. Редакція від 27.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/698-16#Text>
8. Про доступ до публічної інформації : Закон України № 2939-VI. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
9. Про звернення громадян : Закон України № 2939-VI. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
10. Про комітети Верховної Ради України : Закон України № 116/95-ВР. Редакція від 13.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/95-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України № 280/97-ВР. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Про освіту : Закон України № 2145 – VIII. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
13. Про основні засади молодіжної політики : Закон України № 1414-IX від 27.04.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text>
14. Про повну загальну середню освіту : Закон України № 463-IX. Редакція від 15.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
15. Про політичні партії в Україні : Закон України № 2365-III. Редакція від 12.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text>

16. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України № 1861-VI. Редакція від 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text>
17. Про статус народного депутата України : Закон України № 2790-XII. Редакція від 20.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text>
18. Про Центральну виборчу комісію : Закон України № 1932-IV. Редакція від 01.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-15#Text>
19. Виборчий кодекс України : Документ Верховної Ради України № 396-IX. Редакція від 15.03.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
20. Положення про порядок організації та проведення відкритих відвідувальних заходів у Верховній Раді України : Розпорядження Голови Верховної Ради України № 582. Редакція від 28.08.2019. URL: https://www.rada.gov.ua/documents/origin_docum/2592.html
21. Положення про Апарат Верховної Ради України : Розпорядження Голови Верховної Ради України № 769/11-РГ. Редакція від 07.10.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/769/11-%D1%80%D0%B3#Text>
22. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження КМУ № 988-р від 14.12.2016. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/249613934>
23. Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : В редакції розпорядження КМУ № 893-р від 08.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2022-%D1%80#Text>

Ресурси вебпорталу Верховної Ради України

1. 3D тур парламентом. *Карти Google*. URL: https://www.google.com/maps/@50.447086,30.5373766,3a,84y,317.77h,86.85t/data=!3m7!1e1!3m5!1sAF1QipPOQAVyRBdT_NfS8AJLHxEilvX6PEizMTqAQbJN!2e10!3e12!7i11000!8i5500
1. Відділ інформаційних ресурсів та відкритих заходів. *Верховна Рада України*. URL: <http://lib.rada.gov.ua/index.jsp>
2. Електронний кабінет громадянина. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/idsrv>
3. Електронний протокол. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_el_h
4. Законодавство України. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws>
5. Етапи публічної політики. *Верховна Рада України*. URL: <http://itd.rada.gov.ua/PublicPolicy/uk/stages>
6. Міжнародна діяльність. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/internactive>

7. Порядки денні пленарних засідань. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/awt/71>
8. Результати розгляду питань порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_pd1
9. Статистика голосувань народних депутатів. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_el_h_stat
10. Стенограми пленарних засідань Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/meeting/stenogr>
11. Стенографічні бюлетені пленарних засідань Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: https://www.rada.gov.ua/documents/Stenbul_pz
12. Термінологія законодавства. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/termin>
13. Управління з питань звернень громадян Апарату Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: <http://vzvernen.rada.gov.ua>
14. Хід пленарних засідань Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/hpz9>
15. Хронологія розгляду питань порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radan_gs09/ns_h1

Навчально-методичні матеріали

1. Абетка політична. Громадянське суспільство і політика : навчальний посібник / За наук. ред. О. Радченка. Вид. 11-те, доп. і перероб. Київ, 2016. 48 с. URL: https://iri.org.ua/sites/default/files/resources/iri.org.ua/sites/default/files/resources/Громадянське%20суспільство%20і%20політика_1.pdf
2. Берроуз Г. Демократія: від теорії до практики. Підручник курсу. Київ : ТОВ «Гнозіс», 2018. 284 с. URL: <https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/IFES-Ukraine-Democracy-from-Theory-to-Practice-Course-Reader-v1-2018-08-29-Ukr.pdf>
3. Голосування поза шаблоном. Практичний посібник щодо підвищення обізнаності молодих виборців. Рада Європи. 2020. 68 с. URL: <https://rm.coe.int/vote-outside-the-box-ukr/16809fc27b>
4. Гриньова М., Іванюк І., Паращенко Л. Громадянська парламентська просвіта в закладах освіти України : Аналіт. звіт за результатами соціол. опитування освітян та учнів / за заг. ред. Паращенко Л. Київ : [Б. в.], 2020. 96 с. URL: https://edudevelop.org.ua/images/files/Analit_zvit_postorinkovy_2021.pdf
5. Громадянська участь : підготовка аналітики, адвокація та втілення змін / П. Казмеркевич, О. Коваленко, О. Гвоздік та ін. Київ : ФОП Ямчинський О.В., 2019. 68 с. URL: <https://rm.coe.int/coe-handbook-on-advocacy-policy-analysis-and-development-ukr/168097ed36>

6. Компас : Посібник з освіти з прав людини за участю молоді. Друге видання / П. Брандер, Л. де Вітте, Н. Гані та ін. Страсбург : Видавництво Ради Європи, 2020. URL: <https://rm.coe.int/compass-2020-ukr-yfdua/1680a23873>
7. Культура й практика викладання прав людини: поради, вправи, симуляційні ігри : Метод. зб. для використання в освіт. процесі для 5–11 кл. за результатами проєкту SIMs / Г. Будейчук, О. Войтенко, М. Гриньова та ін. Харків : Дім Реклами, 2021. 220 с. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1YjvHKEV-Df1e-k41nZZL8NH9846N5rZP>
8. Кобець Р. Засади комунікативного супроводу державної політики. Посібник. Київ : МГО «Інтерньюз-Україна», 2013. 189 с. URL: <https://www.irf.ua/files/ukr/programs/civsoc/kobets.pdf>
9. Лебідь А., Назаров М. Інструменти громадської участі в Україні : навчально-методичний посібник. Суми : Сумський державний університет, 2020. 73 с. URL: https://ppst.sumdu.edu.ua/images/pdf/Posibnik_instrumenty.pdf
10. Методичний посібник для роботи з дітьми та молоддю. Ми можемо більше! Вчимося грамотно обирати владу / М. Іванцов, І. Іванюк, Л. Паращенко, Ц. Тавшавадзе, Т. Раше. Берлін : Спілка DRA e.V., Б, 2018. 148 с. URL: https://austausch.org/files/DRA/Publikationen/Mehr%20bewegen/MB_Methodenbuch_UA.pdf
11. Мій Парламент: розумію і впливаю : Метод. посіб. з громад. парлам. просвіти для роботи з дітьми та молоддю / М. Гриньова, І. Іванюк, Л. Паращенко, Л. Юрчишин. Київ: [Б. в.], 2020. 96 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/720884/1/posibnyk_redact.pdf.
12. Наш парламент: досліджуємо, розуміємо, впливаємо. Методичний посібник з парламентської просвіти для роботи з дітьми і молоддю в системі загальної середньої та позашкільної освіти / М. Гриньова, І. Іванюк, Л. Паращенко, Л. Юрчишин ; за наук. ред. проф. Л. Паращенко. Київ : Майстер Книг, 2023. 248 с. URL: https://edudevelop.org.ua/images/files/Posibnik_Nash_Parlament_2023_S.pdf
13. Політологія : навчально-методичний посібник (у схемах і таблицях) / За наук. ред. В. С. Бліхара. Львів : ПП «Арал», 2018. 540 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1854/1/Політологія_29_10_2018.pdf
14. Посібник з адвокації прав молоді. [Б. м.] : [Б. в.]. 44 с. URL: <https://fundraiser.games/uploads/files/materials/17/d237fe941486c909e5f48f55d8f04c75.pdf>
15. Серія посібників Ради Європи з Освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини «Живемо в демократії». URL: <https://www.living-democracy.com/uk/teachers/>
16. Ткачук А., Ткачук О . Що таке демократія? Знати, розуміти, застосовувати. Посібник для молоді і не тільки. Київ : ТОВ « Вид-во Юстон», 2020. 96 с. URL: https://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2021/06/shho-take-demokratiya_sajt.pdf

17. Хартія Ради Європи з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини. Хартія для кожної людини. Рада Європи, 2016. URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680699628>

18. Школа – територія прав людини. Навчально-методичні матеріали з освіти у сфері прав людини для загальноосвітніх навчальних закладів-учасників проекту «Школа – територія прав людини» / О. Козорог, С. Ратушняк, А. Кінаш, С. Буров, О. Войтенко. URL: Posibnyk1.pdf (helsinki.org.ua)

Наукові публікації

1. Аліксічук О. Аналіз тенденцій міжпарламентської взаємодії України та ЄС. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*. 2021. № 13. С. 26–34. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/1067/1214>

2. Батанов О. Парламентаризм як феномен і категорія сучасного конституційного права. *Правова держава*. 2022. № 33. С. 278–289. URL: http://pravova-derzhava.org.ua/files/pravova-derjava.vipusk-33_2022_.pdf#page=278

3. Буткалюк Г., Коверко С. Історико-правова генеза парламентаризму в Україні. *Подільський науковий вісник*. 2019. № 4. С. 107–112. URL: http://pvn.in.ua/images/Magazine/4_2019.pdf#page=107

4. Ганжуров Ю. С. Парламент України в політичній комунікації. Київ: Україна, 2007. 352 с.

5. Древаль Ю. Д. Парламентаризм у політичній системі України (політико-правовий аналіз). Харків: Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 280 с.

6. Кавилін О. Інституалізація політичної участі молоді в сучасній Україні : Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук. Івано-Франківськ, 2016. 220 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/dis_kavylin.pdf

7. Ключковський Ю. Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні. Київ: Ваїте, 2018. 908 с.

8. Колюх В. Парламентська республіка в Україні: перспективи й перешкоди. *Вісник НТУУ «КПІ» Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 43. С. 176–180. URL: <http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/198128/198373>

9. Криховецький І. Теоретичні підходи до вивчення історії українського парламентаризму. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького : Журнал. Серія Право*. № 13 (25). 2022. С. 69–75. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/Криховецький.pdf>

10. Кройтор А. Конституційні засади становлення парламентаризму в Україні. *Актуальні проблеми політики*. 2017. № 59. С. 223–238. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/13761/Кройтор%20А.%20В.%20Конституційні%20засади%20становлення%20парламентаризму.pdf?sequence=3&isAllowed=y>

11. Павленко В. Вибори та виборча система в Україні : історико-правовий аналіз. *Юридична наука*. 2020. № 104. С. 485–496. URL: <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/117/112>
12. Політична участь молоді сучасної України: психологічні чинники активізації : монографія / За наук. ред. Л. Кияшко. Київ, 2014. 216 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/9068/1/Політична%20участь%20монографія.pdf>
13. Сачко Д. Особливості, історія та перспективи сучасного парламентаризму в Україні. *Таврійський науковий вісник. Серія : Публічне управління та адміністрування*. 2022. № 2. С. 74–81. URL: <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2022.2.10>
14. Скрипнюк О. В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика). Київ: Логос, 2006. 368 с.
15. Український парламентаризм: минуле і сучасне / Ю. С. Шемшученко, О. М. Мироненко, В. Ф. Погорілко та ін. Київ: Парламент. вид-во, 1999. 367 с.
16. Шаповал В.М. Зарубіжний парламентаризм. Київ: Основи, 1993. 142 с.

Інформаційні матеріали

1. А як у них? Світові парламентські практики / Н. Бабинська та ін. 2018. 124 с. URL: <https://rada.opora.ua/analitika/a-iak-u-nykh/22934-a-yak-u-nykh-svitovi-parlaments-ki-praktiki-vipusk-2018>
2. Вебінар «Все про електронні петиції до Верховної Ради України». *YouTube*. URL: https://youtu.be/X2_Ax7pO9nA
3. Верховна Рада України відкрита до дітей. Інтерактивна експозиція. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1XdCeY9loxm-uRkoOCVsvwILZK1GIFWKJ>
4. Взаємодія громадянина з державою: як підготувати дітей до голосування на виборах. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/65Jb4l8Z64o>
5. Вибори «М18». *YouTube*. URL: <https://youtu.be/IvnqfhGQb3w>
6. Вибори. Цифрові технології. Права людини. Документи Ради Європи. 2020. 280 с. URL: <https://rm.coe.int/elections-digital-human-rights-coe/16809e960a>
7. Відео про депутата. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9vESwst4xrQ>
8. Вірна Н. Місцеві вибори у світі: голосують іноземці та ті, кому 16 / Н. Вірна. *Рада*. URL: <https://rada.opora.ua/analitika/a-iak-u-nykh/7447-mistsevi-vibori-u-sviti-golosuyut-inozemtsi-ta-ti-komu-16>
9. Всеукраїнська імітаційна гра – вибори для дітей і молоді М18 2020. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/ashBNOkeNJw>
10. Громадянська парламентська просвіта в умовах війни: зміст, форми, технології. Експертний круглий стіл з нагоди 32-річчя українського парламентаризму. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/Tz74kizcmfA>

11. Гленсі Дж. Де народжується демократія: 10 найдивовижніших парламентів світу. *BBC NEWS УКРАЇНА*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/vert_cul/2016/06/160629_vert_cul_worlds_ten_government_buildings_vr
12. Дубле І. Дезінформація та виборчі кампанії. Рада Європи. 2019. 36 с. URL: <https://rm.coe.int/coe-desinformation-and-electoral-campaigns-ukr-final-1-16809f1593>
13. Екскурсія будинком Верховної Ради України. *Верховна Рада України. Бібліотечно-бібліографічні ресурси*. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/excursion/architecture.html>
14. Електронні петиції – це просто. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/7p-fn65xKTc>
15. Звернення до народного депутата. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/plqmhkQB1vc>
16. Історія українського парламентаризму: від Віча Київської Русі до Верховної Ради України. *Верховна Рада України. Бібліотечно-бібліографічні ресурси*. URL: <http://lib.rada.gov.ua/static/excursion/parlamentaryzm.html>
17. Кагуй П. 30 років тому. Референдум 1991 року про незалежність України і розпад СРСР (архівні фото). *Радіо Свобода. Фотогалереї*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/referendum-pershoho-hrudnia-1991-roku-pro-nezalezhnist-ukrayiny-arkhivni-foto/30287132.html>
18. Константинівська А. А як у них? Взаємодія президента та парламенту. *Рада*. URL: <https://rada.oporaua.org/analitika/a-iak-u-nykh/19776-a-iak-u-nykh-vzaiemodiia-prezydenta-ta-parlamentu>
19. Константинівська А. А як у них? Електронне голосування. *Рада*. URL: <https://rada.oporaua.org/analitika/a-iak-u-nykh/23280-a-iak-u-nykh-elektronne-holosuvannia>
20. Маурер А. Цифрові технології у виборах. Питання, висновки та перспективи. Рада Європи. 2020. 70 с. URL: <https://rm.coe.int/ardita-driza-mauer-digital-ech-regul-ukr/16809e7f8e>
21. Мій/Наш парламент. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/100010235857665/videos/1131527310531787/>
22. Мій Парламент : розумію і впливаю. Інформаційний плакат. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1XdCeY9loxm-uRKoOCVSvwILZK1GIFWKJ>
23. Освітній фільм «Як працює парламент». *YouTube*. URL: <https://youtu.be/pmKn6XjXboI>
24. Парламентський контроль та державні органи, підзвітні ВРУ. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/WUqoPQXdcqA>
25. Повноваження Верховної Ради та народних депутатів України. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/Pm6DGu3LtQM>
26. Портал громадського обговорення законопроектів. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/yLOuJYBEb18>
27. Про законодавчий процес. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/sGvmYbrGar4>

28. Про діяльність народних депутатів України. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/gk2-hYYUnKA>
29. Проект М18. Місцеві вибори 2015. *YouTube*. URL: https://youtu.be/TOW_SKJf22U
30. Просвітницькі центри при парламентах (досвід країн Європейського Союзу, Австралії, Канади, Сполучених Штатів Америки та Великої Британії). Інформаційна довідка. URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29495.pdf>
31. Про установчу функцію Верховної Ради. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/F169G6HhYRc>
32. Розумійте свій парламент та контролюйте його. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/MkbHGNk4ssk>
33. Функції Верховної Ради України. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/RALACtIBPAs>
34. ЦВК: просвіта № 2 про демократію. Відео. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/fVIlj2p6z40>
35. Хотин Р. Один із якорів української ідентичності. Чому Конституція Орлика є актуальною і в наш час?. *Радіо Свобода. Суспільство*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/pylyp-orlyk-konstytutsiya-aktualna-i-v-nash-chas/31409492.html>
36. ЦВК: просвіта № 10 про принципи виборчого права. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/6LSkwgvISK4>
37. Юрчишин Л. Як підготувати дітей до голосування на виборах? *Освіторія*. URL: <https://osvitoria.media/experience/vzayemodiya-gromadyanyna-z-derzhavoju-yak-pidgotuvaty-ditej-do-golosuvannya-na-vyborah/>
38. Як контролювати народних депутатів за допомогою телеграму (Телеграм-бот «Депутат на долоні»). *YouTube*. URL: <https://youtu.be/qK1t-I2Dt4U>
39. Як звернутися до народного депутата? *YouTube*. URL: <https://youtu.be/kxJMMANKSM>
40. Як правильно працювати з депутатами. Відеопідказка для активних громадян. *YouTube*. URL: <https://youtu.be/5mvzuV-YJxE>
41. Як працює Верховна Рада України. Інформаційний плакат. URL: <https://drive.google.com/drive/folders/1XdCeY9loxm-uRkoOCVSvwILZK1GIFWKJ>
42. The Power of Youth: ефективні інструменти участі молоді. Короткий виклад. 2019. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/3556/file/Youth%20participation%20Summary%20in%20Ukrainian.pdf>
- Атестація депутатів місцевих рад. URL: <https://attestation.in.ua/>
  - Голос України. Газета Верховної Ради України. URL: <http://www.golos.com.ua>
  - Демократична школа. URL: <https://www.schools-for-democracy.org/>
  - Мережа «М18 : Ми можемо більше!» у фейсбуці. URL: <https://www.facebook.com/m18.ukr>

- Міжнародна освітня онлайн платформа «Живемо в демократії». URL: <https://www.living-democracy.com/uk/>
- Об'єднання «Агенція розвитку освітньої політики». URL: <https://edudevelop.org.ua>
- Онлайн курс для школярів «Наш парламент: вивчаємо та розуміємо». URL: <https://courses.zrozumilo.in.ua/courses/course-v1:EEF+EEF-009+2021/about>
- Онлайн курс «ПРОсто про вибори». URL: <https://www.cvkpro.com/>
- Онлайн курс «Людина та держава. Правила гри». URL: <https://courses.ed-era.com/courses/course-v1:EdEra+LAW101+law101/about>
- Освітній центр Верховної Ради України. URL: <https://osvita.rada.gov.ua>
- Освітній Центр Верховної Ради України в інстаграмі. URL: https://www.instagram.com/education_center_of_vru/
- Освітній Центр Верховної Ради України у фейсбуці. URL: <https://www.facebook.com/educationcenterofVRU>
- Підтримка демократичних післявоєнних виборів в Україні. Публікації проекту. *Офіс Ради Європи в Україні*. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/electoral-practice-project-publications>
- Програма USAID «РАДА: НАСТУПНЕ ПОКОЛІННЯ». URL: <https://internews.ua/rang>
- Проект «М18: Ми можемо більше!». URL: <https://m18.org.ua>
- Рада Опора. URL: <https://rada.opora.ua.org/>
- Рух Чесно. URL: <https://www.chesno.org/post/410/>
- Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua>
- ЦБК: Просвіта. URL: https://www.youtube.com/channel/UCeai_E8zETI0o74kcFuib2g/videos
- CITIZEN.IN.UA. URL: <https://www.citizen.in.ua/>
- Inter-Parliamentary Union. URL: <https://www.ipu.org/national-parliaments>
- Library of Congress. URL: <https://www.loc.gov/classroom-materials/>
- National Parliaments. URL: <https://www.ipu.org/national-parliaments>
- UK Parliament. URL: <https://learning.parliament.uk/en/resources/>